
³⁰ *Idem*, 314.

³¹ Volgens Kuyper wilde de eerste gereformeerde synode op Nederlandse bodem, die van Dordrecht van 1574, dit: 'Volkomen autonomie tegenover het burgerlijke bestuur en krachtige eenheid naar binnen in belijdenis, gebruiken en eeredienst, of wil men – de vrije kerk in den vrijen staat.' A. Kuyper, 'De eerste kerkvergaderingen of de vestiging onzer Hervormde Kerk, en de strijd om haar zelfstandig bestaan', in: B. ter Haar en W. Moll, *Geschiedenis der christelijke kerk in Nederland in tafereelen* (Amsterdam 1869) 80; Vree, *Kuyper in de kiem*, 137.

³² *Idem*, 6.

³³ *Idem*, 48.

³⁴ A. Kuyper, 'Een perel in verkeerde schelp. Dr. Pierson's jongste Gidsartikel', *De Vereeniging: 'Christelijke Stemmen'* 26 (1871) 145-184.; Vree, *Kuyper in de kiem*, 341.

³⁵ A. Kuyper, *Het calvinisme oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden. Een Nederlandsche gedachte* (Amsterdam 1874) 63.

negentiende-eeuwse liberalisme, maar dan in een christelijk jasje. Dat hij daarnaast in de kerk de vaste vormen van Calvijn nodig heeft, leerde hij eerst later, in Utrecht.³⁰ Vanuit deze oertekst van de *Commentatio* moet Kuypers gang door de Hervormde Kerk verklaard worden en ten slotte ook zijn gang door de Nederlandse politiek. Want wie een kerkmodel biedt, biedt vanzelf tevens een model van de samenleving. Het ging Kuyper om een vrije kerk in een vrije staat, zoals hij in 1865 in een historisch artikel – maar als altijd met een actuele spits – voor het eerst formuleerde.³¹ Vree's Kuyper-relaas is inmiddels ver verwijderd geraakt van het traditionele calvinistische succesverhaal. Het is het verhaal geworden van een man die met een tegendraads gedachtegoed vele mislukkingen te boven kwam, omdat hij zijn doel in het oog hield.

En wat was dat doel? Dat is het tweede element bij Kuyper dat Vree gedurig heeft beklemtoond. Terwijl zijn tijdgenoten Allard Pierson, Conrad Busken Huet en Multatuli in verschillende toonaarden betoogden dat de kerk had afgedaan, koos Kuyper steeds stelliger de tegenovergestelde positie. Ook hij was theologisch opgevoed met de gedachte dat naar gelang de staat humaner zou worden, de betekenis van de kerk zou afnemen. De invoering van de grondwet van 1848 was ook hem een belangrijk signaal dat het die kant op zou gaan. Maar voor het eerst door zijn studie van A Lasco drong zich aan Kuyper het tegenovergestelde inzicht op, dat Vree kernachtig als volgt omschrijft: 'Naarmate de kerk beter zou functioneren, kon de rol van de staat geringer worden.'³² De kerk is niet de appendix van de christelijke religie, waar je ook zonder kunt, maar de ultieme voleinding ervan.³³ Dit inzicht groeide schoksgewijs, onder meer in reactie op Piersons neerlegging van zijn ambt in 1865. Het waren de briljante geesten van zijn tijd die als slijpsteen dienden voor Kuypers intellect. Hij bewonderde de taalvirtuoso Multatuli en noemde Pierson een parel, zij het in de verkeerde schelp.³⁴

Wat waren volgens Jasper Vree de belangrijkste karakteristieken van Kuypers gedachtegoed? Hij vat dit nergens samen, maar deze vraag laat zich misschien het best beantwoorden aan de hand van de kwestie die zich inzake Kuyper steeds weer voordoet: wat voor kerk en wat voor samenleving had Kuyper voor ogen? In de eerste plaats: Kuyper wilde niet terug naar de periode voor 1848, maar juist Thorbeckes model ontwikkelen op basis van het calvinisme, dat hij interessant genoeg 'christelijk liberalisme' noemde.³⁵ Hij streefde naar een kerk die geheel vrij was van de staat, ook financieel – vandaar de actie voor vrij beheer van de kerkelijke goederen – , die uit gelovigen bestond – vandaar de aanscherping van de dooppraktijk en die van de aanneming van lidmaten te Utrecht en de definitieve breuk met de volkskerkgedachte te Amsterdam – en